

МІСЦЕ УРЯДУ В СИСТЕМІ РОЗПОДІЛУ ВЛАД

Досліджується правова доктрина про місце та роль уряду в системі розподілу влад, аналізуються причини пріоритетного становища уряду щодо інших гілок влади.

Ключові слова: уряд, виконавча влада, система розподілу влад, система стримувань і противаг.

Исследуется правовая доктрина о месте и роли правительства в системе разделения властей, анализируются причины приоритетного положения правительства относительно других ветвей власти.

Ключевые слова: правительство, исполнительная власть, система разделения властей, система сдерживаний и противовесов.

The legal doctrine of the place and role of government in the system de-separation of powers investigated, and the reasons the priority status of government's other branches of government analyzed.

Key words: government, executive power, the system of separation of powers, system of checks and balances.

Нині відбувається ускладнення процесів соціального управління, стрімка зміна реалій політико-правового світоустрою та оновлення конкретних форм державності. Постійна трансформація взаємовідносин між владними структурами всередині окремо взятого соціуму і багато інших моментів, що характеризують сучасне суспільне життя, вимагають інноваційного підходу до їх наукового осмислення. Видається, що деякі, в тому числі й основоположні, постулати класичної теорії розподілу влад, закладеної ще Дж. Локком і Ш.-Л. Монтеск'є, практично застаріли, не цілком відповідають сьогоднішній дійсності, а тому потребують коригування та оновлення. Перегляду, на наш погляд, підлягають вкорінені у вітчизняній і зарубіжній юридичній науці уявлення про співвідношення, взаємозв'язок і взаємодію трьох основних влад – законодавчої, виконавчої і судової, і насамперед, про їх значущість і роль в державній системі суспільства. З огляду на постійно зростаючу роль органів виконавчої влади в суспільному житті та їх вагу в політичному процесі в розвинених країнах, питання про конституційно-правовий статус уряду, зокрема його місце в системі розподілу влад, нині стає ключовим критерієм у класифікації форми правління. Проблематика щодо визначення місця та ролі уряду в системі розподілу влад порушувалася у працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема В. Шаповала, В. Кампо, Р. Павленка, А. Коваленка, К. Ващенко, І. Пахомова, І. Дахової та ін. Однак вади нормативних формулювань чинної редакції Конституції України щодо визначення конституційно-правового статусу Кабінету Міністрів України та його положення в системі розподілу влад засвідчують актуальність подальших наукових досліджень місця і ролі уряду в системі вищих органів державної влади. Крім того, маємо зауважити, що неоціненну допомогу при проведенні нових наукових досліджень повинен надати багатий досвід провідних зарубіжних держав.

У науковій літературі існує чимало точок зору з приводу того, яке місце посідає виконавча влада в системі розподілу влад. Одні вчені схиляються до думки про пріоритет виконавчої влади у системі розподілу влад, інші стверджують, що це не зовсім так і відстоюють позицію про верховенство законодавчої влади.

Щодо останнього, то, звернувшись до витоків цієї проблеми, зауважимо, що дана теза характерна для XVII – початку XX ст. Саме у цей період багато вчених і дослідників розвивають і популяризують *ідею панування законодавчої влади над виконавчою і судовою*. Так, один з основоположників теорії розподілу влади – Дж. Локк вважав, що в «конституційній державі, що спирається на свій власний ґрунт і діє відповідно до своєї власної природи, тобто діє заради збереження співтовариства, може бути лише одна верховна влада, а саме законодавча, якій решта підкоряються»¹. Цю ідею також підтримували свого часу і в США. Зокрема, відомі вислови видатних американських конституціоналістів Дж. Медісона і А. Гамільтона про те, що за республіканської форми правління законодавча влада повинна домінувати над виконавчою. Видатний російський юрист, депутат II Державної Думи В. М. Гессен стверджував: «Панування законодавчої влади, як влади верховної, є специфічною властивістю правової держави ... Тільки парламентський устрій всебічно підкоряє урядову владу законодавчій, відповідає сутності демократичного принципу, природі народовладдя»². Слід зауважити, що ідея ця аж ніяк не була суто абстрактною, а, навпаки, нерідко знаходила цілком конкретне втілення в державно-правовій практиці. Річ у тому, що баланс влади в тій чи іншій країні протягом зазначеного періоду ніколи не являв собою незмінну величину, найчастіше він змінювався саме на користь влади законодавчої.

Ідея панування законодавчої влади над іншими владами і нині знаходить підтримку серед деяких правознавців, незважаючи на те, що в другій половині XX – на початку XXI ст. вона застаріла, суперечить дійсному стану речей. Так, В. А. Туманов, В. Є. Чиркін, Ю. А. Юдін вважають, що провідна роль законодавчої влади в державному механізмі «зумовлена, по-перше, тим, що орган, який її здійснює, – парламент – отримує легітимацію шляхом прямого волевиявлення населення країни (вибори) і виступає, таким чином, як орган народного представництва, по-друге, тим, що ця гілка влади наділена виключним правом законодавствувати і саме вона створює ту правову основу, в рамках якої тільки і можуть діяти інші гілки»³. В іншій роботі В. Є. Чиркін зауважує: «Відповідно до концепції розподілу влад перше місце серед гілок державної влади належить законодавчій»⁴. Таку саму позицію відстоюють автори колективної монографії «Правова держава: реальність, мрії, майбутнє», зазначаючи: «В ході взаємодії влади якась влада все-таки повинна вийти на перше місце, зайняти чільне становище, інакше весь державний механізм може опинитися в ситуації нездорової боротьби за першість. З нашої точки зору, такою владою може і повинна виступити влада законодавча ... Вона формує основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики, конструє і закріплює правові масштаби»⁵. З нашої точки зору, прибічники ідеї верховенства законодавчої влади ігнорують смисл системи стримувань і противаг у теорії і практиці реалізації «розподілу влад». Адже система стримувань і противаг фактично ставить у певну залежність здійснення законодавчої влади від позиції органів, віднесених до інших гілок влади.

Принципово іншу думку висловлює Г. Н. Чеботарьов. Аналізуючи питання, «чи сумісне уявлення, що склалося, про поділ влади як влади не тільки самостійної, але й не підлеглої ніяким іншим владам з верховенством влади законодавчої», він підкреслює, що «саме поняття» верховенство «передбачає підпорядкованість, а тому цілком очевидно, що зазначеної сумісності бути не може»⁶. С. А. Авак'ян також вважає, що при практичній реалізації принципу розподілу влади представницькі органи верховенства не мають. Розвиваючи це положення,

він зазначає, що «на питання про рівність представницьких, виконавчих і судових органів або верховенство одних над іншими важко дати однозначну відповідь», бо всі вони «займають в системі свої ніші, а можливості впливу один на одного ніяк не можуть використовувати для того, щоб поставити себе вище за інших»⁷. Наведені судження досить типові. Мабуть, нині в юридичній науці найбільш поширена думка, згідно з якою у розвинених в економічному сенсі, демократичних країнах *законодавча, виконавча і судова влади рівнозначні й рівноправні*, що дозволяє їм з достатнім ступенем ефективності взаємно стримувати, врівноважувати і контролювати одна одну. «В межах своєї компетенції, – зауважує Г. Н. Манов, – кожна влада самостійна, рівна іншим і незалежна від них, підкоряючись тільки закону»⁸. Р. В. Енгібарян також вважає, що в правовій державі існує баланс законодавчої, виконавчої та судової влади⁹. Водночас якщо і спостерігаються окремі відхилення з точки зору рівності влади, то вони розглядаються скоріше як виключення з правила, прикрі й по суті своїй випадкові погрішності, що підлягають якнайшвидшому усуненню. Подібна позиція, на нашу думку, мало відповідає реальності. Її прихильники просто видають бажане за дійсне, необґрунтовано вважаючи, що існує якийсь «ідеальний» стан державного механізму, практично реалізований в основному в країнах Заходу, при якому більшою чи меншою мірою, але загалом забезпечено фактичну, а не формальну рівність усіх влад. До цього ідеального стану, на їхню думку, і слід прагнути. Однак насправді такого стану не досягнуто ніде в світі й, більш того, недосяжно в принципі.

На думку В. М. Шаповала, сенс конституційного принципу «розподілу влад» полягає в тому, що *законодавча влада і виконавча влада є однопорядковими*, але з цієї тези абсолютно не випливає, що вони є рівними або порівнюваними за змістом¹⁰. Далі вчений пояснює: нерівність «розподілених влад» зумовлено, по-перше, особливостями прийнятої форми державного правління, по-друге, ситуацією, що склалася в суспільно-політичному житті тієї чи іншої країни, по-третє, іншими об'єктивними й суб'єктивними чинниками, до яких можна віднести і те, що органи законодавчої та виконавчої влади покликані реалізовувати різні функції, їх діяльності притаманні різні засоби та методи. Реальну відповідь на питання щодо співвіднесеності законодавчої і виконавчої влади за умов конкретної держави, на думку вченого, можна отримати шляхом аналізу співвідношення повноважень вищих органів держави, функціонально поєднаних із законодавчою і виконавчою владою, з урахуванням практики реалізації конституційних положень, які визначають статус відповідних органів.

На наше переконання, ні про яку реальну рівність законодавчої, виконавчої та судової влади нині не може бути й мови. Очевидно, що в тих країнах, де на практиці послідовно проводиться принцип розподілу влад, першорядна, можна навіть сказати вирішальна, роль в їх політичних системах належить виконавчій владі. Звичайно, за умов постійно і досить швидко змінюваної політичної ситуації баланс влади в демократичних державах характеризується динамізмом, відносно високим ступенем рухливості. У різні періоди сучасної історії він не залишався стабільно незмінним, а, навпаки, постійно змінювався. Однак ці зміни були не такі значні, бо, незважаючи ні на що, верховенство в переважній більшості випадків зберігалося за виконавчою владою. Слід підкреслити, що це судження не несе будь-якого оціночного і навіть ідеологічного навантаження. Ми просто фіксуємо наявний стан, констатуємо безперечний, як вважаємо, факт. Цей факт, до речі, тією чи іншою мірою визнають, прямо або опосередковано підтверджу-

ють своїми висловлюваннями і міркуваннями деякі вчені-юристи. Так, А. О. Мішин називає уряд наймогутнішим органом державної влади¹². Розвиваючи свою думку, він зазначає: «У системі вищих органів влади зарубіжної держави уряд є найбільш активним та динамічним елементом, найменшою мірою схильним до правової регламентації. Він стоїть над усіма іншими вищими органами держави. Не будучи схильним до контролю з боку, уряд має можливість сам визначати обсяг своїх повноважень»¹³.

Л. М. Ентін зауважує: «Уряд в більшості зарубіжних країн здійснює верховне політичне керівництво і загальне управління справами держави. У діяльності уряду знаходять своє вираження і практично реалізуються загальні й найбільш істотні суспільні інтереси»¹⁴. К. С. Бельський підкреслює: «І послідовний прихильник пруської монархії філософ Гегель, і ліберальний французький державознавець Есмен, і помірковано-консервативний державознавець Н. М. Коркунов однаково підкреслювали, що виконавча влада набагато повніше, ніж законодавча, представляє єдність, сутність, функціональну спрямованість держави...»¹⁵. Ці та подібні їм судження справедливі. Доказів могутності, домінування виконавчої влади над іншими гілками влади безліч. Наведемо лише деякі з них. Саме виконавча влада, на вершині якої знаходиться уряд, зосереджує в своїх руках немірно більші, порівняно з іншими гілками державної влади, фінансові, матеріально-технічні, організаційні, людські та інші ресурси. Саме вона володіє нині найбільш повною інформацією про процеси, що відбуваються у всіх сферах життєдіяльності суспільного організму і на міжнародній арені. У цьому зв'язку не можна не згадати вислів, який уже давно став крилатим: *«Хто володіє інформацією, володіє світом»*. Крім того, уряд нині має надзвичайно великі можливості впливу на всі інші державно-владні структури, насамперед на парламент. Так, зокрема, він якнайактивніше втручається у сферу, що традиційно вважалася сферою виключної компетенції вищого представницького органу, а саме в законодавчий процес. Уряд перетворився на основне джерело законодавчої ініціативи. У Західній Європі від 70 до 90 % законопроектів виходять від уряду¹⁶. Крім того, в більшості демократичних країнах уряд визначальною мірою контролює не тільки початкову, але і всі наступні стадії законодавчого процесу, фактично здійснюючи на нього вирішальний вплив. Тому не дивно, що переважна більшість прийнятих у цих країнах законів мають не парламентське, а урядове походження або прямо чи опосередковано лобювалися виконавчою владою. Так, наприклад, з 1162 законодавчих текстів, прийнятих французьким парламентом з 1978 р. по червень 1990 р., лише 154 (що складає 13,2 %) мали парламентське походження. У Великобританії 95 % законів приймається з ініціативи уряду¹⁷. Зауважимо, що подібний стан речей значною мірою виправданий: уряд має всі необхідні можливості для підготовки на високому професійному рівні, «зі знанням справи» якісних законопроектів. Він до того ж краще ніж інші державні органи уявляє собі, які питання суспільного розвитку повинні бути врегульовані законодавчим шляхом першочергово, а які можуть бути відкладені. Крім того, для деяких країн характерне обмеження (фактичне або конституційне) кола питань, щодо яких парламент може приймати закони. Так, вища представницька установа Франції вправі законодавствувати лише з певного кола питань, окресленого ст. 34 Конституції. Всі інші питання, не згадані в ст. 34, належать до регламентарної сфери, тобто регулюються правовими актами виконавчої влади. Отже, демократичний принцип, згідно з яким сфера закону вважається в силу своєї природи необмеженою, вияв-

ляється порушенням. Справедливості заради відзначимо, що положення ст. 34 Основного закону не дотримуються: як показує практика, французький парламент все ж відстояв своє право висловлюватися шляхом прийняття законів з будь-якого питання і в будь-якій сфері суспільних відносин. Проте сам факт закріплення в Конституції такого роду положень вельми симптоматичний. Найявне розширення повноважень виконавчої влади за рахунок звузнення прерогатив влади законодавчої.

Нарешті, загальновідомо, що переважна частина нормативних актів, що застосовуються в тій чи іншій державі, видається не парламентом, а урядом. Йдеться про делеговане законодавство та урядові акти, що мають підзаконний характер. Так, суспільство, його громадяни та інститути керуються (особливо в повсякденному житті) не стільки законами, скільки приписами виконавчої влади. Подібних фактів знайдеться чимало. Але і перерахованих, на наш погляд, досить для того, щоб погодитися з тезою, що в будь-якій демократичній країні **виконавча влада домінує над усіма іншими**. У зв'язку з цим, до речі, стає очевидним, що величезне, мабуть, навіть визначальне значення для державно-організованого соціуму має питання про те, хто знаходиться на чолі виконавчої влади, будучи тим самим центральною політичною фігурою і концентруючи в своїх руках найбільший обсяг владних повноважень. По суті, завоювати владу в нинішній державі – це означає очолити її виконавчо-розпорядчі структури. Домінуюче становище виконавчої влади серед інших влад у сучасних демократичних країнах, звичайно ж, не є результатом матеріалізації чиєїсь суб'єктивної волі, втілення злого умислу або реалізації корисливих інтересів. Воно, безумовно, не може розглядатися і як підсумок випадкового збігу обставин, стихійно сформованого співвідношення політичних сил. Навпаки, подібний стан виконавчої влади уявляється нам як історично та об'єктивно зумовлений усім ходом розвитку людської цивілізації. Річ у тому, що належне здійснення принаймні однієї з основних функцій, іманентно властивих насамперед виконавчій владі, набуває в сучасних умовах для життєдіяльності як суспільного організму в цілому, так і окремого індивіда першорядного значення. Зрозуміло, йдеться про управлінську функцію.

Ускладнення суспільних процесів, багато з яких буквально вирвалися з-під контролю, що спостерігається останніми десятиліттями, які, по суті, стали некеруваними, надзвичайно актуалізує завдання щодо цілеспрямованої організації, свідомого регулювання і розумного укладу свого життя. Не можна у зв'язку з цим не погодитися з думкою відомого американського соціолога А. Тоффлера. «Якби тільки одна техніка зірвалася з ланцюга, – зауважує він, – то й тоді наше становище було б досить важким. Смертельна небезпека полягає, однак, у тому, що й інші соціальні процеси скинули «вздувечку» і сказано мчать в невідомому напрямі, відмовляючись підкорятися всім нашим спробам керувати ними. Урбанізація, етнічні конфлікти, перенаселення, злочинність – можна навести чимало прикладів того, що наші спроби якийсь врегулювати хід змін виявляються все більш невдалими і безплідними»¹⁸. Не дивно, що в подібній ситуації передбачення, прогнозування, планування, прийняття рішень, мобілізація та організація необхідних для їх здійснення сил і ресурсів, контроль за їх виконанням і багато інших дій, що складають у сукупності зміст управлінської діяльності, стають архіважливими. А саме цим і займається насамперед виконавча влада. Практично самостійно виробляючи і проводячи внутрішню і зовнішню політику країни. Звертає на себе увагу той факт, що ця прерогатива виконавчої влади закріплена в конституціях багатьох

країн світу. Згідно зі ст. 65 Основного закону ФРН: «Федеральний канцлер визначає основні напрями політики і несе за них відповідальність. У межах цих основних напрямів кожен федеральний міністр веде справи свого напрямку самостійно під свою відповідальність». Стаття 97 Конституції Іспанії проголошує, що уряд керує внутрішньою і зовнішньою політикою, цивільною та військовою адміністрацією і обороною держави, головним чином, він здійснює повсякденне оперативне управління суспільством. М. Дюверже справедливо зазначає, що сам по собі термін «виконавча влада» дуже невдалий, бо діяльність виконавчої влади аж ніяк не обмежується виконанням законів та бюджету. Скоріше відповідні органи забезпечують керівництво державою, її, так би мовити, загальний поступальний рух, а точніше – управляють останнім¹⁹. Як справедливо стверджує М. В. Баглай, у виконавчій владі укладена та ланка держави, яка практично організує життя кожного народу²⁰.

Верховенство виконавчої влади в політичній системі сучасного суспільства зумовлене ще однією істотною обставиною. Еволюціонування цивілізації, особливо останнім часом, пов'язане з неухильним оновленням і, більше того, *розширенням кола явищ і процесів, що підлягають управлінню з боку держави*. В орбіту державного управління втягуються все нові, в недалекому минулому невідомі людству, феномени його нинішнього буття. Йдеться про необхідність прийняття управлінських рішень у зв'язку зі стрімким розвитком інформаційних технологій, забрудненням навколишнього середовища, загрозою ядерної війни, зростанням вживання наркотиків та іншими суспільно значимими явищами і процесами, що нині характеризують життя як усього світового співтовариства, так і окремих держав. Зрозуміло, в ухваленні подібного роду рішень беруть участь усі гілки влади, але різною мірою. Очевидно, саме виконавча влада в силу своєї специфіки (оперативності, інформованості тощо) відіграє тут найбільш активну роль.

«Привілейоване» становище виконавчої влади порівняно з іншими гілками влади забезпечується ще й тим, що вона *найменшою мірою зазнає контролю з боку суспільства*. Справді, діяльність як законодавчих, так і судових органів у переважній більшості випадків здійснюється відповідно до принципу гласності та відкритості. На судові засідання дозволений доступ публіки і представників засобів масової інформації. Рішення суду ні для кого не є секретом. Більш того, навіть у спеціально передбачених законом випадках проведення закритих судових засідань, коли зачіпаються, зокрема, питання, що становлять державну таємницю або стосуються інтимних відносин сторін, рішення суду оголошуються публічно.

Аналогічно парламентські засідання, як правило, відкриті для всіх бажаючих, включаючи журналістів, яким, зауважимо, належить провідна роль в інформуванні широкої громадськості про функціонування центрального представницького органу. Ще в 1793 р. М. Робесп'єр справедливо стверджував, що вся нація в цілому має право бути обізнаною про діяльність своїх уповноважених. Зборам, делегованих народом, слід було, якби це було можливо, обговорювати законодавчі акти в присутності всього народу²¹. Принцип гласності засідань вищого законодавчого органу закріплений конституціями багатьох країн. Так, відповідно до ст. 42 (ч. 1) Основного закону ФРН засідання Бундестагу є публічними. Стаття 100 (ч. 2) Конституції Росії свідчить: «Засідання Ради Федерації і Державної Думи є відкритими. У випадках, передбачених регламентом палати, вона має право проводити закриті засідання». Діяльність виконавчої влади значною мірою

характеризується *закритістю*, що істотно обмежує можливості громадського контролю та спостереження за нею. Подібна організація виконавчого процесу в певному сенсі об'єктивно зумовлена навіть виправдана. Адже діяльність виконавчо-розпорядчих структур багатоаспектна, різнопланова і різноманітна, зачіпає надзвичайно широкий спектр питань, що стосуються різних сторін життя суспільства, передбачає наявність спеціальних знань і достатнього рівня професійної підготовки, нерідко вимагає оперативності прийняття рішень. Слід також враховувати, що чимала частина питань, що належать до компетенції виконавчої влади, не підлягає розголосу, оскільки стосується національної оборони, внутрішньої і зовнішньої безпеки країни, іншими словами, становить державну таємницю. Все це призводить до того, що дана влада в ряді випадків не тільки не може, але й не повинна бути об'єктом постійного громадського контролю. Абсолютно обґрунтовано вона функціонує як система, істотною мірою закрита від «стороннього ока». Контроль лише заважає роботі управлінських структур, знижує дієвість усього державного механізму. Водночас не можна не зауважити, що виконавча влада практично завжди прагне огорнути свою діяльність таємницею, зробити її ще більш закритою і безконтрольною, ніж це необхідно в силу її природи і призначення. І треба визнати, як правило, не безуспішно. З цієї причини, а також внаслідок того, що здійснення громадського контролю за функціонуванням виконавчо-розпорядчих органів стає в міру його ускладнення і бюрократизації все більш складнішим, особливо актуалізується завдання ефективного використання всіх відомих світовій політико-правовій практиці форм і методів парламентського контролю.

Ще одна причина домінування виконавчої влади над іншими гілками влади полягає у такому. Ускладнення суспільних процесів веде до того, що порівняно з не настільки вже віддаленим минулим на сучасному етапі розвитку цивілізації багаторазово частішає *виникнення надзвичайно небезпечних, кризових ситуацій* буквально у всіх сферах людської діяльності. Успішний вихід з подібних ситуацій найчастіше припускає (крім іншого) крайню терміновість прийняття управлінських рішень. Можна навіть сказати, що швидкість і своєчасність прийняття таких рішень нині є однією з необхідних умов нормального функціонування державно-організованого соціуму. Очевидно, що з цієї точки зору виконавча влада має безсумнівні переваги, бо вона найбільш «приспосована» для здійснення оперативних дій.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що завдання інших влад повинно полягати зовсім не в тому, щоб намагатися «стати врівень» з виконавчою владою. Зробити це в сучасних умовах у принципі неможливо. Їхнє завдання має бути, на наш погляд, в іншому. Представницькі та судові органи покликані нині не дати виконавчо-розпорядчим структурам сконцентрувати у своїх руках усю повноту влади, іншими словами, узурпувати владу в державі й суспільстві. На більш істотну роль ці органи нині й не можуть претендувати. Адже якщо спробувати виявити загальну тенденцію еволюціонування взаємовідносин між основними державно-владними інститутами в цивілізованих, демократичних країнах останніми десятиліттями, то можна з упевненістю сказати, що представницькі й судові установи поступово перетворюються з рівнозначних і рівноправних опонентів виконавчої влади в інстанції, які більш-менш ефективно стримують і контролюють останню. І це природно, бо, як було показано вище, посилення виконавчої влади є об'єктивною, історично неминучою реальністю, зумовленою, головним чином, усклад-

ненням процесів суспільного розвитку. Розширення прерогатив парламенту в деяких країнах, що спостерігається на сучасному етапі, зовсім не спростовує, а, навпаки, підтверджує факт існування виявленої тенденції: суспільство в особі як своїх рядових членів, так і правлячої еліти усвідомлює небезпеку посилення позицій виконавчо-розпорядчих органів і, прагнучи поставити бар'єр на шляху надмірної концентрації політичної влади в руках професійних управлінців, ініціює посилення ролі та значення парламентських інститутів. Проблема запобігання та локалізації цієї небезпеки – одна з центральних в теорії та практиці державного будівництва. Її всебічна розробка є актуальним завданням, що стоїть перед вченими-юристами.

1. Локк Дж. Сочинения: В 3 т. – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. – С. 349. 2. Гессен В. М. О правовом государстве // Антология мировой правовой мысли: В 5 т. – М.: Мысль, 1999. – Т. V: Россия конец XIX–XX вв. – С. 289, 290, 291. 3. Конституция Российской Федерации: Энциклопедический словарь / Под ред. В. А. Туманова, В. Е. Чиркина, Ю. А. Юдина и др. – 2-е изд., перераб. и доп. / В. А. Туманов, В. Е. Чиркин, Ю. А. Юдин. – М.: Большая Российская энциклопедия: Юристъ, 1997. – С. 45. 4. Чиркин В. Е. Основы конституционного права. – М.: Издательская фирма «Манускрипт», 1996. – С. 185. 5. Боер В. М., Городицев Ф. М., Григонис Э. П. и др. Правовое государство: реальность, мечты, будущее / Под общ. ред. В. П. Сальникова. – 2-е изд., перераб. – СПб.: Санкт-Петербургский ун-т МВД России; Алетейя, 1999. – С. 62. 6. Чеботарев Г. Н. Принцип разделения властей в государственном устройстве Российской Федерации / Г. Н. Чеботарев. – Тюмень: Изд-во Тюменского гос. ун-та, 1997. – С. 82. 7. Конституционное право: Энциклопедический словарь / Под ред. С. А. Авакьяна. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2000. – С. 497. 8. Теория права и государства / Под ред. Г. Н. Манова. – М.: БЕК, 1995. – С. 257. 9. Енгибарян Р. В., Краснов Ю. К. Теория государства и права. – М.: Юристъ, 1999. – С. 119. 10. Шаповал В. М. Конституция і виконавча влада / В. М. Шаповал. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 9. 11. Там само. 12. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Белые альвы, 1996. – С. 219. 13. Там само. – С. 221. 14. Конституционное право зарубежных стран / Под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энгина. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – С. 266. 15. Бельский К. С. О функциях исполнительной власти // Государство и право. – 1997. – № 3. – С. 15. 16. Интервью главного редактора журнала с М. Лесажем, профессором университета «Париж-1» // Государство и право. – 1999. – № 1. – С. 14. 17. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 1999. – С. 387. 18. Toffler A. Future Shok / A. Toffler. – N.Y., 1970. – P. 395; Duverger M. Le systeme politique francais. 20e ed. / M. Duverger. – Paris: Presses Universitaires de France, 1990. – P. 247. 19. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. – 2-е изд., изм. и доп. / М. В. Баглай. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – С. 553. 20. La seance publique. Collection «Connaissance de l'Assemblée» // Nouvelle serie. – Avril. – 1997. – № 6. – P. 13.